

USA:s roll i världen och konsekvenser för Europa

*Inträdesanförande i KKrVA avd VI den 7 oktober 2020
av Anna Wieslander*

Ledamoten Wieslander höll sitt inträdesanförande före presidentvalet i USA, varför texten nedan, till del, återspeglar den situation som då rådde.

Redaktören

Résumé

In her inauguration speech to the Swedish Royal Academy of War Sciences, the author analyses the role of the United States in the world and consequences for Europe. The end of the Cold War is used as a point of departure for exploring the strategic choices of the United States. At that moment in history, the United States completely dominated the world arena, and had a unique opportunity to shape it according to its interests. For Europe, the American aim was to create a space “whole and free”, in which democracy, market economy and the rule of law prevailed. How successful was the American strategy “Europe Whole and Free”? How did Russia and China respond to it? The author argues that the strategy was partially successful, but that it under-estimated the competitiveness and wish for revenge of the main rivals, Russia and China. At the same time, it over-estimated the degree of novelty in the international system and the universal attraction and strength of Western values. Accordingly, the United States failed to use its unipolar moment to adapt its leadership to a world of great power competition, and “Europe Whole and Free” was never fully implemented. As the transformation of the international system continues, the United States can no longer set the rules by itself and needs Europe as an equal partner to safeguard peace and prosperity.

JAG TÄNKTE ATT det kunde vara intressant att sätta fokus på det transatlantiska i mitt inträdesanförande. Jag kommer att utgå från krafterna i det internationella systemet och ta ett längre tidsperspektiv, lite inspirerad av min professor i internationella relationer vid University of California Berkeley i början av 1990-talet, Kenneth Waltz, som var den strukturella realismens fader.

Jag kommer först att backa bakåt, sådär 30 år i tiden, för att föra ett resonemang om de strategival som USA gjorde då och hur

framgångsrika de har varit. Hur har rivalerna, Ryssland och Kina, agerat under tiden? Och hur påverkar det världen och Europa i den turbulenta situation som råder idag? Mot slutet kommer jag att blicka framåt och säga några ord om vad vi kan förvänta oss av USA efter höstens presidentval.

Delar av analysen bygger på ett kapitel som jag skrev 2019 i antologin *Europe Whole and Free: Vision and Reality* med Sławomir Debski, direktör vid det polska utrikespolitiska institutet och Dan Hamilton, professor

vid Johns Hopkins University, som redaktör, och jag är tacksam gentemot dem för att jag får återge delar av kapitlet.¹

Det kalla krigets slut innebar också slutet för det bipolära internationella systemet. USA blev hegemonen, landet med total global dominans. Medan Sovjetunionen hävdade att båda sidor hade vunnit det kalla kriget, fanns det i praktiken bara en vinnare, som tog allt.²

En ny världsordning

Den amerikanske strategin fick sitt uttryck i president George H W Bushs ”nya världsordning”. Den byggde inte på ett erkännande av att USA:s styrkeposition var avhängigt Sovjetunionens svaghet och kollaps. Istället vilade den på en tradition från den amerikanska presidenten Woodrow Wilson, en av de ledande arkitekterna bakom Nationernas Förbund. Den lutade också tungt mot 1700-talsfilosofen Immanuel Kant och hans antagande att på en grundläggande nivå, har allt folk samma intressen. När människor exponeras för demokrati, frihet och rättsstatens principer, kommer dessa värderingar att segra och bestå, därför att de är överlägsna. Stater kan, enligt Kant, uppföra sig både moraliskt och rationellt. En linjär utveckling av civilisationen kan, till sist, leda till ”evig fred”. Francis Fukuyama fångade framgångsrikt dessa tankegångar år 1989 då han argumenterade för att världen bevittnade ”historiens slut”.³

De flesta öst- och centraleuropeiska länder som just hade återfått sin frihet, reagerade mindre idealistiskt eller, åtminstone, kombinerade idealismen med en stor portion realism. För dem stod det klart att det inte var historiens slut som de upplevde, utan snarare en historisk möjlighet som nu öppnade sig på grund av Rysslands svaghet. Svagheten var så omfattande, att Ryssland inte skulle

förmå hindra dem från att orientera sig västerut. Dock rådde det ingen tvekan om att Ryssland skulle resa sig igen. För att överleva det framtida hotet, behövde de allierade. Sålunda knackade de allt mer högljutt på Natos och EU:s dörrar under 90-talet. Detta cykliska sätt att betrakta historien stöddes av realister om James Schlesinger, som varnade för en begynnande världsordning som skulle likna den före 1939, kännetecknad av maktpolitik, nationell rivalitet och etniska spänningar.⁴ Något att hålla i åtanke.

Europa: enat och fritt

Den europeiska varianten av President Bushs nya världsordning hette ”Europa: enat och fritt”. ”Europa: enat och fritt” var en amerikansk strategi för Europa som USA sjösatte främst genom att använda Nato, men också genom att trycka på européerna. EG, sedermera EU, antog den och hade avgörande verktyg för dess framgång.

När president Bush för första gången presenterade strategin i den tyska staden Mainz i maj 1989, kunde ingen förutspå, hur snabbt förändringen skulle komma. Det var för övrigt ödets ironi, att president Bush, välkänd för att värdesätta kontinuitet, skulle behöva leda den största transformationen i modern tid.⁵

Strategin lämnade antagonistiska hot åt sidan. I den mån det fanns hot, kom de inifrån, i form av de omfattande trupper och vapen som Sovjetunionen hade lämnat bakom sig i länder som nu upplevde intern instabilitet och nationalistiska strömningar. Att garantera en fredlig och demokratisk process i Öst- och Centraleuropa blev en prioritet, och för att lyckas behövde USA sina allierade och västerländsk enighet. Strategin såg en utökad roll för USA i Europa, som byggde mer på engagemang än att hålla Sovjetunionen stängd.

Jag kommer i det följande att argumentera för att strategin hade viss framgång. Dock, på det stora hela, tenderade den nya världsordning som Bush såg framför sig att överskatta nyhetsgraden i världspolitiken, liksom den universella attraktionskraften i västerländska värderingar. Följaktligen misslyckades USA med att använda sitt unipolära ögonblick för att förbereda ett anpassat ledarskap i en värld med ökad stormaktskonkurrens, vilket i sin tur ledde till att strategin ”Europa: enat och fritt” aldrig fullt ut kom att genomföras.

Behovet av ett stärkt partnerskap mellan USA och EU

Efter det kalla krigets slut dominerades den euroasiatiska kontinenten för första gången av en icke-euroasiatisk stat, nämligen USA. Zbigniew Brzezinski argumenterade i boken *The Grand Chessboard*⁶ för att hegemonen oundvikligen skulle utmanas av rivaler som skulle försöka skifta maktbalansen till deras favör. Zbigniew Brzezinski var statsvetare med realistisk inriktning, diplomat och nationell säkerhetsrådgivare till Jimmy Carter.⁷

Eftersom USA inte kunde undvika rivalernas uppkomst, borde landet ha en strategi som gjorde den unipolära fasen så långdragen som möjligt, argumenterade Brzezinski. Därmed skulle de värderingar som USA ville sprida, demokrati, öppenhet, rättsstatens principer, få tid att rota sig allteftersom de spred sig över världen. På så vis skulle det skapas en solid grund för en samarbetsinriktad global gemenskap.

Sålunda borde Nato och EU utvidgas och USA värna ett starkare EU. Genom att uppmuntra europeisk enighet och integration kunde man sprida demokrati österut. Vidare borde det europeiska inflytande i Nato öka, så att EU och Nato på 20 års sikt, d v s ungefär nu, var mer likvärdiga partner, även om

detta, vilket Brzezinski noggsamt betonade, skulle innebära vissa amerikanska uppföringar. Generellt, för att bibehålla sin framstående ställning, var det tvunget att USA delade mer av ledarskapet med Europa.⁸

Brzezinski fick visst stöd för sitt resonemang av andra akademiker och policyrådgivare. I boken *America and Europe: A Partnership for a New Era*⁹ argumenterade DC Gompert, FS Larabee med flera för att Europa måste lyfta blicken, sluta oroa sig för att USA skulle överge kontinenten och istället visa villighet att agera global ledare tillsammans med USA. För att man skulle lyckas borde det skrivas på ett transatlantiskt handelsavtal, Nato borde reformeras och EU fortsätta att integreras och utvidgas. För oss som följt dessa frågor länge kan väl sägas att resonemangen känns väl igen.

Men propån att USA skulle dela med sig av ledarskapet följdes inte upp av de amerikanska administrationerna efter det kalla krigets slut. Snarare tvärtom. Enligt Sophie Vanhoonacker (2001), som har studerat hur den första Bushadministrationen svarade på utvecklingen av en europeisk säkerhetspolitisk identitet, var USA ”så besatt” med att skydda sin egen framträdande roll på den europeiska arenan att frågan negligerades hur det kunde bli attraktivt för européerna att lansera sina säkerhetsinitiativ inom ramen för alliansen.¹⁰

Europeisk integration

Strategin ”Europa: enat och fritt” var delvis framgångsrik. Den gjorde att USA bibehöll sitt engagemang för Europa även efter det att hotet från den kommunistiska världen hade försvunnit. I höstas firade det enade Tyskland 30 år. Det återförenade Tyskland kunde gå med i Nato utan att generera Sovjetunionen. En ny inriktning för Nato lanserades, anpassad till nya risker. Grunden lades för en

ny rustningskontrollregim, med avtal som Conventional Forces in Europe (CFE) och Open Skies. En ny all-europeisk säkerhetsorganisation bildades, OSSE, Organisationen för säkerhet och samarbete i Europa.

Under President Bill Clinton blev Nato-utvidgningen verklighet. 1999 fick Ungern, Polen och Tjeckien gå med i alliansen efter ett initialt starkt motstånd i Washington och europeiska huvudstäder, givet risken för ökade spänningar med Ryssland och en destabilisering av säkerheten på kontinenten. För att hantera ryska betänkligheter ingick Nato ett separat avtal med Ryssland år 1997, vilket erkände dess särskilda status. Samma år blev Ryssland medlem i G8.

2004, när George W Bush var president, inträffade det som brukar kallas för The Big Bang: både Nato och EU öppnade dörrarna för en betydande grupp öst- och central-europeiska länder, vilket resulterade i sju nya allierade och tio nya medlemsstater i EU. Utvidgningen hade föregåtts av omfattande processer i båda organisationerna, speciellt i EU på grund av dess breda politikområden, för att stimulera reformer i riktning mot demokrati, marknadsekonomi och rättsstatens principer. EU-utvidgningen fortgick 2007 och 2013, och Nato har tagit in nya allierade 2009, 2017 och 2020.

Trots dessa enorma framsteg och förbättringar för väldigt många människor i Europa, är kontinenten idag ånyo ett spänningsfält för externa krafter, i form av rivaler som Ryssland och Kina, och interna krafter, i form av rörelser präglade av populism och nationalism. Nygamla skiljelinjer har återuppstått. Begreppen öst och väst, som nästan försvann ur vokabulären under några år, används åter frekvent. EU har stängt dörren till fortsatt utvidgning. Tillit har ersatts av spänningar, även över Atlanten. President Trump var skeptisk till EU och europeisk integration och ambivalent rörande Nato.

Tongångarna är mycket hårda vad gäller européernas vilja att lägga pengar på försvaret, och ett delat ledarskap inom alliansen är långt borta. Därtill blev det aldrig något handelsavtal mellan USA och EU.

Vad var det som gick fel i USA:s strategi för Europa? Jag vill hävda att en avgörande brist var att strategin underskattade hegemonens rivaler och deras cykliska rörelse i riktning mot revansch och konkurrens. Oförmågan att anpassa det amerikanska ledarskapet till nya omständigheter tillät vakuum att uppstå, vilka rivalerna framgångsrikt såg till att fylla.

I den amerikanska nationella säkerhetsstrategin från 2017 har denna nya verklighet tagits in. Världen präglas av ”stormaktskonkurrens” och Kina och Ryssland utpekas särskilt.¹¹ Denna konkurrens gör att USA måste tänka om. De senaste 20 årens utveckling visar att det inte fungerar att engagera sig i rivalerna och ta med dem i internationella institutioner och handel, konstateras det. Kina och Ryssland har inte omvandlats till välvilliga aktörer och tillförlitliga partners för det.

Låt oss ta en närmare titt på hur Ryssland och Kina flyttade fram sina positioner under den unipolära tidsperioden.

Rivalernas uppkomst

För Ryssland gav energipriserna, och då främst stigande oljepriser, ekonomin en sådan skjuts att landet under 2005–2006 såg till att betala av sina lån hos IMF och Parisklubben i förväg, som ett tecken på dess styrka och självförtroende. President Putin fick äran för de goda åren 1999–2008, med en genomsnittlig BNP-tillväxt på 6,9 procent årligen, en reallöneökning med i snitt 10,5 procent årligen och disponibel inkomstökning med 7,9 procent under hela perioden. Samtidigt sjönk arbetslösheten från 12,6 till 6,3 procent.¹²

2012 fick Ryssland gå med i WTO. Medan ekonomin frodades, trycktes demokratin ned. Den så kallade ”orangea revolutionen” i Ukraina år 2004, med folkliga protester på grund av valfusk, skapade nervositet i Kreml, främst på grund av risken för spridning av oroligheterna till Moskva. I april 2005 angav Putin i sitt tal till nationen att ”Sovjetunionens kollaps var en av århundradets största geopolitiska katastrofer”. ”För Ryssland [hävdade han] blev det ett nationellt drama.” Putin utlovade också tufft gensvar på folkliga protester som inspirerats av närliggande länder.¹³

Vid den här tidpunkten började Putin även att utveckla sina tankar på ryska intressesfärer. På den säkerhetspolitiska konferensen i München 2007, kallade han Natos utvidgning för en ”allvarlig provokation” som tvingar på oss ”nya skiljelinjer och murar”.¹⁴

Det ryska kriget mot Georgien i augusti 2008 inleddes ett halvår efter det att Nato hade annonserat att en dag skulle Georgien och Ukraina välkomnas som medlemmar i alliansen. Den svaga västerländska responsen till den ryska aggressionen skickade signalen till Kreml att långtgående överträdelser av internationell rätt inte skulle få övergripande konsekvenser. President Barack Obamas så kallade ”re-set” av relationerna med Ryssland hade vissa begränsade framgångar under de första åren, med bland annat signerandet av Nya Start-avtalet, men löste inte det bredare behovet av en stark gemensam amerikansk och europeisk politik för att hantera ryska försök att vidga sin intressesfär gentemot grannländerna. President Obama prioriterade inte europapolitiken, och var tydlig med att han enbart såg Ryssland som en regional makt, som agerade utifrån ”svaghet inte styrka” när Krim annekterades 2014.¹⁵

Den ryska militära aggressionen mot Ukraina inträffade efter folkliga protester i Kiev och Ukrainas närmande till EU ge-

nom förhandlingar av ett associationsavtal. Ryssland har även använt sig av desinformationskampanjer, samt sociala och ekonomiska verktyg för att utmana social sammanhållning och institutionell tillit i en rad länder som brukade tillhöra Sovjetsfären. Den ryska strategin har varit att säkerställa att dessa länder inte kan användas ”mot” Ryssland genom att göra det omöjligt för dem att vara just ”enade och fria”.

Om vi ser till Kina, accepterade Kina aldrig en liberal agenda, såsom den nya världsordningen förordade. Henry Kissinger återger i *World Order*¹⁶ hur Clintonadministrationen försökte att villkora ekonomiska relationer med förändringar i det kinesiska systemet, varpå kineserna svarade att relationen med USA endast kunde bygga på en geostrategisk grund. Men Kinas inträde i WTO 2001 gav ändå många intrycket att landet var på väg i liberal riktning. Under åren därefter utvecklade Kina valutamanipulation, statsstöd till företag och diverse hinder för utländska företag på den kinesiska marknaden. Bushadministrationens respons har betecknats som trög, och Obama var samarbetsinriktad. Han uttryckte flertalet gånger att USA välkomnade Kinas uppgång, ”the rise of China”.¹⁷

Den kinesiska offensiven gentemot Europa är relativt ny, och bör ses i ljuset av den ”nya era” som Kina inledde 2017 med sikte på att vara världsledande på alla områden år 2050. Denna ambition bygger på den ekonomiska styrka som Kina har genererat. 2013 passerade Kina USA som världens största ekonomi mätt i köpkraftsjusterad BNP. Nominellt ligger Kina på tredje plats om EU räknas som ett block, annars på andra plats. Under lång tid var endast Kinas växande ekonomiska makt i fokus för européerna, men på sistone har även kinesiska investeringar i infrastruktur och teknologi uppmärksammats ur ett nationellt säkerhetsperspektiv. Huawei

roll och kampen om 5G är ett sådant uppenbart exempel.

Nato har för första gången lyft Kina som ett potentiellt hot, om än i försiktiga termer. Det så kallade 17+1-formatet som Kina har initierat för öst- och centraleuropeiska länder, har skapat en politisk plattform som kan ge mer samarbete, men också riskerar att skapa splittring. 2017 övade Kina och Ryssland militärt tillsammans i Östersjön för första gången, och i Arktis har Kina kraftfullt stärkt sin närvaro inom forskning, ekonomi och infrastruktur.

Den europeiska ansatsen gentemot Kina är mer nyanserad än den amerikanska. Kina är en ”förhandlingspartner, ekonomisk konkurrent och systemrival” som Europeiska Kommissionens ordförande Ursula von der Leyen uttryckte det i sitt ”State of the Union”-tal nyligen. Rörelsen är dock i riktning mot en ökad vaksamhet gentemot Kina och dess intentioner. Här finns en uppenbar möjlighet för USA och Europa att arbeta nära samman för att undvika splittring och oenighet.

Slutord

Om då den amerikanska strategin för ett enat och fritt Europa bara delvis uppnåddes och hegemonen underskattade rivalernas konkurrensinstinkter och revanschlusta, vad innebär det för världen och Europa framöver?

Liksom vid det kalla krigets slut, befinner sig världen åter i en historiskt transformativ fas. Vi vet inte ännu, om det unipolära systemet kommer att omvandlas till ett multipolärt, där ett flertal stormakter balanserar varandra, eller ett bipolärt, dominerat av USA och Kina.

Det är uppenbart att USA inte leder den fria världen i samma grad som tidigare. Trump-administrationens preferens att lämna multilaterala forum och säga upp internationella avtal har satt spår. Det systematiska ledar-

skap som USA har utvecklat sedan det andra världskrigets slut blir allt mindre synligt. Ett närliggande exempel är vårens globala kamp mot corona; vid tidigare pandemier i modern tid har USA haft ledarrollen, men så inte denna gång.

I Europa ser vi ett USA som förvisso samarbetar i många frågor, men utan att vara den pådrivande kraften, den som tar på sig ledartröjan: inte i frågan om Belarus, eller i konflikten mellan Turkiet och Grekland, eller i Nagorno-Karabach-konflikten. I somras kom även beskedet att amerikansk trupp ska flyttas tillbaka över Atlanten för att snabbare kunna sättas in vid oroligheter i Sydostasien.

Är ett enat och fritt Europa fortfarande en relevant strategi för USA? Ja, svaret är kanske inte uppenbart. Många skulle nog hävda att det mestadels är en fråga för Europa självt att se till att man är enat och fritt. Å andra sidan, med tanke på hur väst utmanas, och att USA:s makt relativt sett minskar, framstår ett partnerskap mellan USA och Europa som mer angeläget än någonsin. Om inte USA och Europa står på samma sida, hur ska den fria världen och dess värderingar då försvaras? USA kan inte längre diktera villkoren i världspolitiken, utan behöver allierade och partner.

Båda kandidaterna Biden och Trump insåg detta, men förhöll sig till det på olika sätt. Medan den amerikanska utrikespolitiken under Trump-administrationen har styrts mer av samarbete med andra länder där intressen sammanfaller i olika sakfrågor, betonar Joe Biden vikten av gemenskaper, och då främst demokratier emellan. Han vill återupprätta ett gott samarbete med Europa, men även involvera Indien, Australien, Japan och Sydkorea i den globala kampen mellan demokrati och autokrati. Det skulle tala för ett starkare stöd för ett enat och fritt Europa och ett fortsatt europeiskt fokus på den transatlantiska länken under en Biden-

administration. Men kommer Biden att kunna förnya det amerikanska ledarskapet och erkänna EU som en partner och i vissa delar jämlike på världsarenan? Eller kommer han att leda unilateralt, trots att den tiden är förbi? På handelsområdet är det få som tror att Biden kommer att ro ett transatlantiskt handelsavtal i hamn. Klimatkampen är bättre bäddad för samarbete!

President Trump hade ingen preferens att samarbeta med Europa, och viskningarna blev allt starkare om risken att USA faktiskt lämnar Nato. Fyra år till med president Trump skulle således medföra sannolikt knepiga frågor för Europa vad gäller att stärka den strategiska autonomin och hur EU skulle agera, inte minst för lösa konflikter i sitt närområde när USA inte längre spänner musklerna? Och vad göra med den militära förmågan om Europa självt måste möta Ryssland? I frågan om global handel, kan EU ta ett systematiskt ledarskap om USA skulle dra sig tillbaka?

För både Biden och Trump är Kina den yttersta rivalen och hotet mot amerikanska säkerhetsintressen. Man kan leka med tanken att Joe Biden förbereder sig för en bipolar värld, där det gäller att samla det demokratiska laget bakom ryggen, medan Donald Trump har sett framför sig en multipolär värld, där USA måste kunna balansera en mängd andra stormakter, på ett sätt som gagnar amerikanska intressen. Vad vi vet är att den unipolära eran är över. Tiden får utvisa, vad som kom att ersätta den. Turbulensen i världspolitiken lär fortsätta ett bra tag framöver och Sverige har därmed att navigera i relativt komplicerade, och potentiellt farliga, förhållanden.

Författaren är chef för tankesmedjan Atlantic Councils nordeuropakontor, generalsekretär i Allmänna Försvarsförbundet, ordförande i Institutet för Säkerhets- och utvecklingspolitik (ISDP) och ledamot av KKrVA.

Noter

1. Wieslander, Anna: "Why European Unity and Freedom Still Matter to the United States" i Debski, Slawomir och Hamilton, Daniels (red): *Europe Whole and Free: Vision and Reality*, The Polish Institute of International Affairs, Transatlantic Leadership Network, Warsaw och Washington DC 2019, s 201-209.
2. När Vladimir Putin höll sitt berömda tal på Munich Security Conference år 2007, klagades över den amerikanska världsdominansen, påtalade han också, att till och med rysarna hade föredragit den amerikanska vägen efter Berlinmurens fall: demokrati, frihet, öppenhet. President of Russia: "Speech and the Following Discussion at the Munich Conference on Security Policy", 2007-02-10, <http://en.kremlin.ru/events/president/transcripts/24034>, (2019-04-25).
3. Fukuyama, Francis: "The End of History?", *The National Interest*, nr 16 1989, s 3-18, <http://www.jstor.org/stable/24027184>, (2020-09-25).
4. Schlesinger, James: "New Instabilities, New Priorities", *Foreign Policy*, nr 85 1991, s 4.
5. Dock vilade "Europa: enat och fritt" på viss kontinuitet, främst i två avseenden: dels amerikanskt militärt stöd till Europa, dels europeisk strävan efter enighet och integration. Båda har varit bärande komponenter i den transatlantiska relationen sedan andra världskrigets slut.
6. Brzezinski, Zbigniew: *The Grand Chessboard: American Primacy and Its Geostrategic Imperatives*, Basic Books, New York 1997.
7. Zbigniew Brzezinskis son Mark Brzezinski var för övrigt ambassadör i Stockholm 2011-2015 och fick då ta emot en amerikansk president för första gången på statsbesök i Sverige, Barack Obama, år 2013.
8. Op cit, Brzezinski, Zbigniew, se not 6. Tanken på en allians av jämbördiga var inte ny. Den hade sina rötter såväl i president John F Kennedys "Grand Design" från 1962 liksom i presidentrådgivaren Henry Kissingers "Year of Europe" från 1973, två misslyckade försök att röra sig mot en mer balanserad transatlantisk relation.
9. Gompert, C David och Larrabee, F Stephen (red): *America and Europe: A partnership for a New Era*, Cambridge University Press, New York 1998.
10. Vanhoonacker, Sophie: *The Bush Administration (1989-1993) and the Development of a European Security Identity*, Ashgate, Aldershot England 2001, s 133.
11. National Security Strategy of the United States of America, The White House, dec 2017, <https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2017/12/NSS-Final-12-18-2017-0905.pdf>, (2020-09-17).
12. Johnston, Matthew: "The Post-Soviet Union Russian Economy", *Investopedia*, 2018-10-15, <https://www.investopedia.com/articles/investing/012116/russian-economy-collapse-soviet-union.asp>, (2019-04-25).
13. Sanders, Katie: "Did Vladimir Putin call the breakup of the USSR 'the greatest geopolitical tragedy of the 20th century?'", *Politifact*, 2014-03-06, <https://www.politifact.com/punditfact/statements/2014/mar/06/john-bolton/did-vladimir-putin-call-breakup-ussr-greatest-geopol/>, (2019-04-25).
14. Op cit, President of Russia, se not 2.
15. Borger, Julian: "Barack Obama: Russia is a regional power showing weakness over Ukraine", *The Guardian*, 2014-03-25, <https://www.theguardian.com/world/2014/mar/25/barack-obama-russia-regional-power-ukraine-weakness>, (2020-09-17).
16. Kissinger, Henry: *World Order*, Penguin Books, New York 2014.
17. Li, Cheng: "Assessing U.S.-China relations under the Obama administration", *Brookings*, 2016-08-30, <https://www.brookings.edu/opinions/assessing-u-s-china-relations-under-the-obama-administration/>, (2020-09-17); Blustein, Paul: "The Untold Story of How George W. Bush Lost China", *Foreign Policy*, 2019-10-02, <https://foreignpolicy.com/2019/10/04/the-untold-story-of-how-george-w-bush-lost-china/#>, (2020-09-17).